

[1950'lere doğru Türkiye'de kentler-3] Genel özellikler ve konut dokusu

50'li yılların başlarında büyük kentlerin yaşamındaki ana motif, giderek yoksullaşmış kırsal alan ve köylülüğün, 2'nci Dünya Savaşı'nın bitimiyle birlikte, her bakımdan hareketlenmeye başlayarak merkezlere akmasıydı.

Akın Atauz

04/12/2021

aatauz@yahoo.com

Kentlerin (gerçekte sadece büyük kentleri gözlemlemekte olduğumuzu unutmadan) üççeyrek yüzyıllık gelişim mecrası üzerinden kuşbakışı bir uçuşla (gerçekte bir “sıfır noktası” olmayan ama) bu genel analizde başlangıç olarak alınan dönemde, yani tam II. DS'nin bittiği günlerden başlayabiliriz. Bu dönemde olup-bitenleri anlamlandırmaya/ yorumlamaya çalışan dizinin üçüncü yazısında, görünümün genel özelliklerine, sonra da konut dokusuna göz atacağız. Kentlilerin içinde bulundukları durum nasıldı ve bir çok bakımdan bugüne göre büyük bir fark gösteren bu durumu ekolojik açıdan ve belki kentlerin geleceği açısından düşünürsek, ne tür özellikler fark edebiliriz?

Kentlerdeki yakın dönem değişimi ve gelişmeleri çeşitli bakımlardan irdeleyemeye başlamadan önce, çok fazla eksiklik içerse de genel panoramik bir eskizle işe başlamak yararlı olabilir. Savaşın hemen ertesinde (1945-1950 arası) kentlerin durumunu kabaca betimlemek ve daha sonra gelişen değişimler için bu dönemin genel özelliklerini anlayabilmek bakımından bir referans olarak almak, değişimdeki ana doğrultuların niteliğinin ve niceliğinin kavranmasına yardımcı olacaktır.

Bir-kaç genel özellik

Bu dönemin başlangıcında (1945-1980 arası olarak tanımladığımız “modernleşmenin son dönemi”nde) kentler, kırdan kente doğru hareketlenecek olan kitleler için sadece yakın bir gelecekti. Neredeyse yüzyılın başından, hatta daha öncesinden beri hareketsiz kalmış/ kendini geliştirme şansı bulamamış, teknolojik ve sosyolojik olarak dönüşememiş, toprak dağılımındaki eşitsizlik ve adaletsizliklerle boğuşmuş ama bunlarla baş edememiş/ giderek yoksullaşmış kırsal alan ve köylülük, Savaş’ın bitimiyle birlikte, her bakımdan hareketlenmeye başladı. Dayanma sınırlarının sonuna gelmiş yoksul/ topraksız köylülük, büyük kentlere doğru demografik olarak akmaya başladı.

(Gerçekten “devrimci” nitelikte olan (elbette bir “sanayi devrimi” değil) ve ülkedeki bütün statik yapıları yıkan ve daha sonra gerçekleşen her şeyin nicelik ve niteliğini değiştiren bu süreç, burada incelenemeyecek kadar uzun, kapsamlı ve karmaşık olduğunda, bu yazıda ele alınmayacaktır.)

Eşitsiz ama kutuplaşmamış kentler

Büyük kentler (döneme göre “büyük” olan kentler, gerçekte nüfus ve yüzölçümü bakımından, şimdiki ölçülere göre çok küçüktü) kentler hiyerarşisi içinde kendi iç dengeleriyle, özellikle demografik göstergeler bakımından modern olanı gerçekleştirmeye ve altyapı ve hizmet gelişmelerini (zorluklarla da olsa) kendi orta sınıflarının ihtiyaçları doğrultusunda kurmaya çalışan/ kurabilen görece bir dengede idi. En büyük kent olan **İstanbul**’un bile nüfusu milyonun altındaydı ve açık arayla **Ankara** ve **İzmir** yüz binlik kentler durumundaydı. İstanbul ve İzmir eski kentler

oldukları için (aşırı saçaklanmamış) bir banliyöleşme, her zaman söz konusuydu ama başta Ankara olmak üzere, derişik (kompakt) kent diyebileceğimiz makro-formuyla ve altyapısıyla uyumlu bir yoğunluktaaydı. Kentler yüksek maliyetli ve kirletici olmayan bir yaşam biçimini, minimuma yakın olsa da bazı konforları, altyapıyı ve hizmetleri sunabilecek durumdaydı.

Gelir dağılımında ve sınıfların konumlanışında eşitsizlikler olmakla birlikte, kentlerde yoksular ve varsıllar arasındaki kutuplaşma (göçün başladığı aşamada), çok keskinleşmemiş ve makas çok açılmamış durumdaydı. Kent toplumları genellikle orta ve orta-alt gelir gruplarından oluşuyordu ve toplumsal/ kültürel yaşam alışkanlıkları, tüketimleri ve doğayla/ ekolojik verilerle ilişkileri bakımından da ılımlı/ aşırılıklardan ve yıkıcılıktan oldukça uzak bir konumdaydı.

Kentlerdeki çalışma biçimleri (kamu hizmetlileri dışında) genellikle, ya “kendi işini yapan” ve dolayısıyla risklere açık küçük sermayeli esnaflıklar (ya da pazarcılık, işportacılıklar) biçiminde veya eğer ücretli emek biçimindeyse, çok alt düzeyde kayıtlı ve çalışanlar için hiçbir emek hakkı öngörmeyen sistemler olarak kurgulanmış ve yaygınlaşmıştı. İşçi hakları ve sağlık sigortası/ emeklilik hakkı, sendikal haklar/ ücret tartışmasına katılma hakkı, iş kazaları, istihdam garantisi vb. türü gibi düzenlemelerin büyük oranda bulunmadığı bir çalışma ortamı söz konusuydu. Emekçiler bakımından geleceği öngörebilmek, belirsizliklerle doluydu.

Kadın istihdamı bakımından ise, bütünüyle baskı altında ve sömürüye açık, cinsiyetçi, kadın emeğinin hiç görülmediği ve değer verilmediği bir durum geçerliydi. Ev işi emek kategorisinde sayılmadığı için, kadının bedava emeğinin sömürülmesi ile ayakta durabilen bir aile ekonomisi (dolayısıyla kent ekonomisi) söz konusuydu. Kadın, “evin ekmeğini getiren erkeğe” bağımlı olarak düşünülüyordu.

Kentlerdeki ortalama gelir oldukça düşük olsa da kira göre çok daha yüksekti ve yararlandığı kamusal haklar ve olanaklar, evrensel standartlara oldukça yakın düzeydeydi. Kentler, yoksul olmakla birlikte, “düzenli” bir toplum yaşamını destekleyecek bir işleyişe ve donanımına sahipti.

Konut ve konut dokusu

Bütün kentlerde bir konut kıtlığı/ konut açığı söz konusuydu. Konut fiyatı ve kira artışları, orta ve orta-alt gelire sahip kentlilerin başlıca sorunları arasındaydı. Konut üretimi çok düşük düzeydeydi ve inşaat malzemesi niteliksiz/ üretim teknikleri çok ilkel. Konutların kentlerdeki örüntüsü, özellikle eski kentlerde ve kentlerin eskiden beri yerleşik dokulara sahip olan bölümlerinde, genellikle “mahalle sistemine” göre biçimlenmişti.

Gecekondu ve diğer konut üretme biçimleri kısaca şöyle özetlenebilir:

- Ruhsatlı konutlar (orta sınıflar ya da kentsel arsa sahibi olanların konut üretme biçimleri)
 - Bireysel çok küçük girişimler ve “ev”in tekil ustalarla/ ustanın küçük ekibiyle üretimi (mülk sahibi, inşaat sürecinin orkestrasyonunu sağlar),
 - Kooperatif üretim (kooperatif yönetimi inşaat sürecinin orkestrasyonunu sağlar),
 - “Yap-sat”çı üretimi (inşaat ustalarından biri/ bir grup, inşaat sürecini orkestrasyonunu sağlar) (1960’larda, küçük müteahhitliğin veya inşaatta küçük sermaye birikiminin girişimciliğinin doğuşu).
- Ruhsatsız konutlar

- Gecekondu: barınmak amacıyla evin (gecekondunun) kullanıcıları tarafından, tapusuna sahip olmadığı bir arsada, kolektif ve içgüdüsel bir plan fikrine göre “kaçak olarak” üretimi
- Barınmak isteyenler/ isteyecekler-kiracılar için gecekondu üretimi (göçmenlerin ve yoksulların konut üretme biçimleri ve yoksulların yasa dışı konut üretimi örüntüsünün gücünden ve potansiyelinden yararlanarak, yeni göçmenlere, genellikle kamu arazisine el koyan “gecekondu ağalarının” kiralık gecekondu/ kaçak konut üretimi) (1960’lar)

Kentsel konut ile ilgili olarak “yap-sat”çı küçük sermaye sahibi müteahhit eliyle inşaat sektöründeki gelişme, yasal olarak da “kat mülkiyeti” ile pekiştirildi ve orta sınıflarla gecekondu kesim, farklı modellerle konut açısından görece bir ferahlığa ulaştı. Gelecek yazıda, başta kent merkezleri, ulaşım vb. gibi konular olmak üzere diğer alanlardaki durumla ilgili olarak tartışmayı sürdüreceğiz.

Akın Ataüz